

процасться (Легенди). – *Розкажіть, як вів себе на фронті мій братик? Мені відомо, якою звіриною він був, скільки людей спровадив на той світ* (А. Чумак). *Не мені ціли запашині квітки, мій садок проріс скрізь бугилою. Нічий милий зір не запав втямки, не простяг ніхто за весь вік руки... В самоті стою над могилою* (П. Грабовський). *Він вже старий. Він дихає на ладан* (М. Костомаров). *Ти ж колись говорив, що коли покохаєш, то любитимеш до гробу* (З. Мороз).

Основу семантики фразеологізмів з просторовим та часовим значенням становить фразеологічний образ. Фразеологізми за *тридев'ять земель, де Макар телят не пас, за царя Гороха, у чорта на запічку* та інші містять у собі національно-культурну специфіку. У фразеологічних образах віддзеркалюється сприйняття дійсності, пов'язане з міфологічним мисленням, наявність свого й чужого простору, населеного ворожими для людини істотами.

Головною функцією фразеологізмів з просторовим і часовим значенням є уміння виразити суб'єктивний, емоційно-оцінний погляд на світ, наблизити до нас мовні факти, зробити їх яскравими, що реально існують в нашому уявленні. Фразеологічний образ сприяє формуванню експресивності, емоційності, виразності ФО, тому що є домінуючою частиною конотативного компонента фразеологічного значення. Образна основа фразеологізмів із просторовим і часовим значенням побудована на гіперболічній метафорі: ідея значного перебільшення кількісних ознак і просторових орієнтирів визначає образну структуру ФО.

Таким чином, семантичні зв'язки у фразеології організують певну систему, аналіз фрагменту якої свідчить, що фразеологічним одиницям властива синонімія – один із найважливіших системних зв'язків, які організують ФО в групі. Семантичний аналіз ФО зі спільною семою «граничність» дозволив виділити фразеосемантичні групи «граничність простору» та «граничність часу», а також й синонімічні ряди цієї групи. Явище градації в межах фразеосинонімічних рядів, структуроване входженням у семантику ФО смислового компонента граничності, враховується при дослідженні фразеосемантичної групи, де простежується власне простір і власне час у фразеологічній вербалізації граничності. Отже, значення більшості ФО складне й багатомірне. Фразеологічні одиниці називають той чи інший стан не однозначно, як слово, а передають своєрідне змішування станів, де виявляється зв'язок семантики ФО з екстралінгвістичними явищами, мовним відображенням яких вони є.

Література:

1. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка. – 2003. – 1104 с.
2. Щур Г. С. О новом и старом в теориях поля в лингвистике / Г. С. Щур. – Ярославль, 1970.

УДК 811.112.2'373

О. Л. Латиніна,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ХАРАКТЕРИСТИКА ГАСТРОНІМІВ ЯК ОКРЕМИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ТА КОМПОНЕНТІВ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті розглядаються гастроніми як окремі лексичні одиниці та компоненти фразеологічних одиниць німецької мови на прикладі тематичної групи «Овочі та зелень».

Ключові слова: компонент-гастронім, фразеологічні одиниці із гастрономічним компонентом, тематична група.

В статье рассматриваются гастронимы как отдельные лексические единицы и компоненты фразеологических единиц немецкого языка на примере тематической группы «Овощи и зелень».

Ключевые слова: компонент-гастроним, фразеологические единицы с гастрономическим компонентом, тематическая группа.

The article deals with gastronomic components as a lexical units and components of phraseological units in German in the context of thematic group «Vegetable and fresh greens».

Key words: gastronomic component, phraseological units with a gastronomic component, thematic group.

Тема харчування актуальна для кожної людини на будь-якому історичному етапі розвитку суспільства. Їжа в житті людини має не просто велике значення, а є життєво необхідною, оскільки є основною біологічною потребою людини. У різні історичні часи склад їжі й характер харчування населення формувалися поступово залежно від кліматичних та географічних умов, економічного і культурного рівня розвитку країни з урахуванням національних звичаїв та особливостей. У руслі антропологічної парадигми викликає інтерес специфіка відображення у фразеологічних одиницях з гастрономічним компонентом (ФОГК) національної ментальності та свідомості. Гастроніми відносяться у своєму самостійному вживанні до височастотної зони лексичного складу, до його найбільш давньої, одвічної та соціально значущої частини [3, с. 97]. Гастроніми були предметом досліджень Я. В. Браницької, П. П. Буркової, Е. А. Гашимова, Н. П. Головніцької, Д. Ю. Гулінова, О. О. Дормідонтової, А. Ю. Земскової, І. В. Пахомової.

Компонент-гастронім ФОГК має слівний характер. Його роль у створенні цілісного фразеологічного значення ФОГК є різною і визначається в основному можливістю ФОГК зіставлятися з еквівалентною вільною сполукою, тому не останню роль, поза сумнівом, відіграють головні, первинні, прямі значення слів-компонентів ФОГК. **Актуальність** розвідки зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістики на вивчення та розв'язання питань щодо отримання, збереження та передачі інформації ФОГК і визначається потребою дослідження компонентів-гастронімів (КГ) як окремих лексичних одиниць та компонентів ФОГК. **Метою** статті є характеристика КГ досліджуваних ФОГК як окремих лексичних одиниць на прикладі тематичної групи «**Овочі та зелень**».

Прикметник *гастрономічний* співвідноситься за значенням з іменником *гастрономія* (від грец. *gastronomia* – «мистецтво приготування їжі», складне слово, утворене з основ іменників *gaster* – «шлунок» і *nomos* – «закон»). У тлумачному словнику української мови термін «*гастрономія*» має два значення: 1. знання та розуміння кулінарії; 2. продукти харчування, переважно закусочні. [1, с. 40; 2, с. 480]. До складу тематичної групи «**Овочі та зелень**» входить 19 КГ, які беруть участь в утворенні 142 досліджуваних ФОГК. (11,2%): Bohne (23), Kartoffel (17), Rübe (14), Gurke (13), Erbse (12), Kohl (12), Kraut (10), Gemüse (6), Salat (6), Tomate (6), Zwiebel (6), Petersilie (4), Spargel (4), Radieschen (3), Linsen (2), Paprika (1), Rettich (1), Schnittlauch (1), Spinat (1).

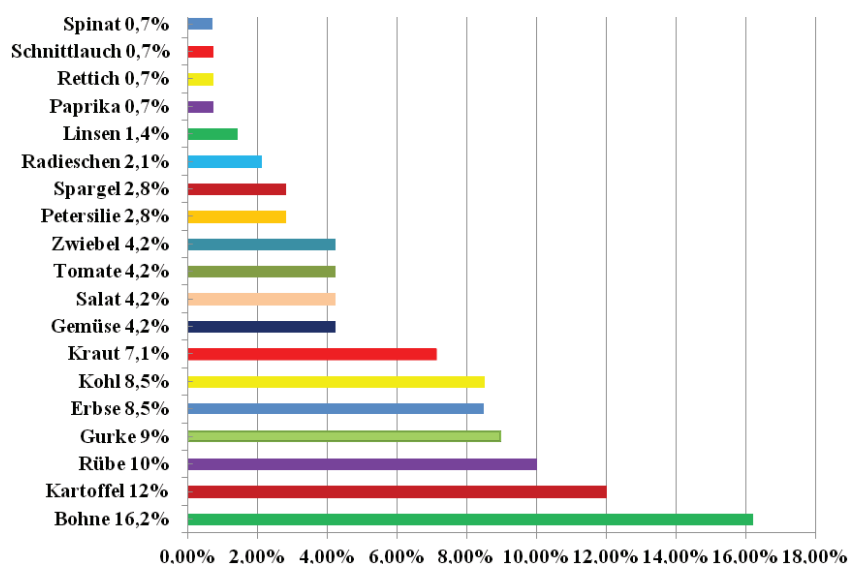

Рис. 1. Питома вага КГ тематичної групи «Овочі та зелень»

У межах групи найактивнішим у фразотворенні (23 ФОГК) є КГ *Bohne* (квасоля). Ця лексема входить до назви давньої відомої національної страви *Birnen Bohnen Speck*, що є популярною у Північній Німеччині, кухня якої відома своїм кисло-солодким смаком: приправлені м'ясні страви тут подаються з солодким гарніром. У серпні та вересні відбувається збір врожаю, майже одночасно дозріває багато овочів та фруктів, тому це розмаїття і надихнуло до подібного поєднання продуктів. *Birnen Bohnen Speck* є традиційною стравою на свято врожаю у Німеччині, яке відзначають у першу неділю жовтня. Особливою популярністю користується страва у Шлезвіг-Гольштейн [5]. Сама по собі одна квасолина не мала для німців жодної цінності і часто вони замінювали нею під час гри справжні гроші, тому вже з XIII ст. лексема *Bohne* у складі ФОГК вказує на щось незначне, те, що немає жодної вартості: *Nicht die Bohne* – «взагалі нічого» [12, с. 235], *er ist nicht einer kalten Bohne wert* – «він взагалі нічого не вартий» [12, с. 235], *keine Bohne wissen* – «нічого не знати» (6). З іншого боку, якщо у селянина був багатий врожай квасолі, то це свідчило про його добробут та заможність: *er hat viele Bohnen im Sack/er hat Bohnen* – «він заможний селянин» [12, с. 236]. За народним повір'ям, споживання квасолі в першу чергу пошкоджувало слух, тому про того, хто погано чув, казали, що *er hat Bohnen in den Ohren* [12, с. 235]. Через блакитний колір свинцю з XVIII ст. кулі для рушниць почали називати *Blaue Bohnen*, звідси: *Blaue Bohnen hageln/Blaue Bohnen regnen* [12, с. 235]. Походження ФОГК *eine Bohne in einer Speise zu verstecken/eine Bohne in einen Kuchen zu backen* пов'язане зі старим жартом, коли під час святкування гостей частували пирогом, і, того, хто знаходив квасолину у своєму шматку, призначали на цей день королем свята (*zum Bohnenkönig*), гуляли, частувалися за його рахунок і віддавали йому почесні як королю. У Німеччині вірять, що той, хто знайде квасолину, заручиться першим, тому кажуть, що *er hat eine Bohne (im Kuchen gefunden)* – «йому пощастило з хорошою знахідкою» [12, с. 236].

На сьогоднішній день не можна уявити меню німців без картоплі, яка стала одним із основних продуктів харчування та інгредієнтом багатьох страв. Картопля (*Kartoffel*) у Німеччині з'явилася у XVII ст. і велику роль у її поширенні країною відіграв король Пруссії Фрідріх Великий у VIII ст.. Вона була невибагливою до погодних умов та ґрунту, а у Пруссії, особливо у провінції Бранденбург, були погані піщані ґрунти. Селяни з підозрою поставилися до вирощування картоплі, тому що ця рослина була їм незнайомою, сира бульба була такою несмачною, що навіть собаки не хотіли її їсти. Тому у 1756 р. король Фрідріх видає указ, згідно якого кожен селянин під загрозою штрафу повинен вирощувати картоплю. Навіть солдатам було наказано нести варту навколо полів, де росла картопля. Селяни подумали: якщо щось охороняється, то повинно мати певну цінність. Вони почали ноцями красти картоплю з полів, а солдати вдавали, що сплять і не помічають крадіїв. Потім вже селяни зрозуміли, що варена картопля дуже смачна та ситна [8]. І вже у XIX столітті, коли виникли великі міста, картопля була найважливішим продуктом харчування, особливо для бідніших людей: *jetzt musst du eine Zeit lang Kartoffeln essen* – «зараз тобі потрібно економніше жити». А під час I. Світової Війни наявність у солдата місцевої подруги гарантувала і хороше харчування, звідси виникає ФОГК *ein Bratkartoffelverhältnis haben* – «завести недовготривалу любовну інтрижку». У наш час ця ФОГК позначає пару, яка проживає без зареєстрованого офіційного шлюбу [12, с. 963].

Бурак (*Rübe*) у німців не користується великою повагою, тому ФОГК з КГ *Rübe* мають негативне значення: *er kommt damit in die Röhren* – «потрапити в скрутне становище» [12, с. 1258]. У деяких землях Німеччини лексема *Rübe* позначає 'голову': *eins auf die Rübe kriegen* – «отримати по голові» [12, с. 1258].

Ніс німці часто називають *Gurke*, про переговори кажуть іронічно *Gurkenhandel*, про страву, смак якої можуть оцінити лише гурмани, – *Gurkensalat*: «*Was versteht der Bauer vom Gurkensalat?*» – «Що він в цьому тямить?» [12, с. 599]. Про того, хто має широкий або довгий ніс, кажуть жартівливо: «*Du hast dreimal hier gerufen, als die Gurken ausgeteilt wurden*» [12, с. 4301], а дивака німці називають *eine putzige Gurke* [2, с. 286].

У Німеччині горох (*Erbse*) у давнину був разом із зерном основним продуктом харчування. У 2009 р. горох був навіть названий овочем року завдяки поживності та користі [9, с. 146]. Німці вважали також, що горох приносить родючість та плодючість. Ним навіть кормили у Пруссії свиней на Новий рік, а мішок гороху розсипали серед фруктових дерев, щоб вони мали стільки плодів як горошин у мішку. У деяких регіонах Німеччини навіть побутує традиція, щочетверга їсти гороховий суп [11, с. 84]. Якщо хтось немає чим зайнятися, то *er mag Erbsen zählen*, а педантичну та скупку людину називають «*Erbsenzähler*» [12, с. 390].

У нашому дослідженні ми окремо виділили КГ *Kohl* (12 ФОГК) та КГ *Kraut* (10 ФОГК), хоча обидві лексеми позначають 'капусту'. На півдні Німеччині та в Австрії побутує лексема *Kraut*, а *Kohl* поширена на півночі, проте в той же час на півночі кажуть *Sauerkraut* замість *Sauerkohl*, а на півдні *Rotkohl* замість *Rotkraut* [11, с. 178], тому часто виникало дві однакові

ФОГК, у яких залежно від місця поширення вживалися КГ *Kohl* або *Kraut*: *das macht das Kraut nicht fett/das macht den Kohl nicht fett* – «це не дуже допоможе» (з XVII ст. у вжитку) [12, с. 884]. Капуста була у Середньовіччі їжею бідних людей, так як була невибагливою до зберігання, тому користувалася популярністю на кухні. У Північній Німеччині є навіть назва вулиці *Kohlstraße*, а у місті Штуттгарт кожного року проходить у жовтні найбільше в країні свято капусти [10, с. 67]. Капусту та буряк раніше вирощували разом, на відміну від інших польових культур, тому з XVII ст *Kraut und Rüben* – «хаос, безлад» [6].

Спочатку лексема *Gemüse* (овочі) побутувала у вжитку як *'Brei, Speise'*, пізніше почала позначати кашу з варених овочів [7]. У XX ст. овочевим називався суп, інгредієнтами якого були всі садові овочі, тому ФОГК *quer durch den Gemüsegarten* – «овочевий суп» [12, с. 2028]

Із сер. XIX ст. КГ *Salat* у ФОГК позначає 'хаос, безлад': *Da haben wir den Salat!*. Слово *Salat* було запозичене у XV ст. з італ.: *'insalata'* – мішана страва, яка подається холодною, тому: *Skisalat* – «нещасний випадок під час катання на лижах», а *Bandsalat* – «заплутана магнітофонна стрічка» [6].

Всі ФО з КГ *Tomate* виникають на поч. або сер. XX ст., а лексема *Tomate* з'явилася у вжитку в Німеччині на поч. XVII ст. [7], оскільки ще у XVI ст. у Південній Німеччині помідори (овочі, які були родом з Мексики) вирощувалися німцями у садах як декоративні рослини, бо вважалися ядовитими. В їжу почали вживатися спочатку французами лише з часів Революції, і пізніше потрапили на німецьку кухню [10, с. 134]. З 1920 р., коли були перші невдалі спроби збирання великого врожаю помідор, виникає ФОГК *eine treulose Tomate sein* – «ненадійна людина, яка не дотримується своїх обіцянок/друг або знайомий, який довго не дає про себе знати» [12, с. 1630]. Проте ймовірніше, що походження цієї ФОГК пов'язане з італійцями, яких в роки Першої Світової Війни вважали ненадійними та невірними, а оскільки вони вирощували та їли багато помідор, то й називати їх почали *Tomate* [12, с. 1630].

КГ *Zwiebel* у складі ФОГК означає 'муку, плач, сльози': *er sucht Zwiebeln* – «він примушує себе заплакати». Оскільки у людини, яку піддають мукам та тортурам, очі повні сліз, як у того, хто нарізає цибулю, то ФОГК *einen zwiebeln* ('zwiebeln' – з XVII ст. похідне дієслово від іменника 'Zwiebel') – «мучити когось» [12, с. 1784].

Кожен із КГ *Paprika, Rettich, Schnittlauch, Spinat* входить до складу лише однієї досліджуваної ФОГК, що можна пояснити пізнім поширенням цих лексем та нечастим використанням цих овочів та зелені на німецькій кухні. Так, лексема *Paprika* запозичена у XIX ст. із сербської [7], а батьківщиною шпинату є Персія і спочатку він був завезений арабами у XI ст. до Італії [7]. Якщо «гострий як перець», то *scharf wie Paprika* [12, с. 1302], хто «добре бачить», той *hat ein Augenmaß wie ein Rettich* [12, с. 5000], *Butter in den Spinat tun* – «покращити своє фінансове становище» [12, с. 286], *Schnittlauch auf allen Suppen sein* – «скрізь сунути свого носа» [12, с. 6395].

Таким чином, значну роль у виникненні та розвитку ФОГК відіграють екстралінгвальні чинники фактори, зумовлюючи їх національний характер, що не в останню чергу відображається на активності одних КГ та пасивності інших. Серед КГ тематичної групи «Овочі та зелень» найактивнішими у процесі творення ФОГК є лексеми *Bohne, Kartoffel, Rübe*, що безпосередньо пов'язане з поширенням цих продуктів харчування у країні, їх популярністю та доступністю. Низькою активністю відзначаються лексеми *Paprika, Rettich* та *Spinat*, оскільки їх батьківщиною є заморські країни, що призвело до їх пізньої популяризації, зумовило високу вартість і тим самим недоступність для широких верств населення.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо вивчення засобів перекладу ФОГК зі збереженням їх національно-культурного компонента.

Література:

1. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1: А–Г. – 1982. – 632 с.
2. Німецько-український фразеологічний словник [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – К. : Радянська школа, 1981. – Том 1. – 416 с.; Том 2. – 382 с.
3. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. – М. : Высшая школа, 1980. – 143 с.
4. Словник української мови: в 11 томах / [уклад. під кер. академ. І. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 2: Г–Ж. – 1971. – 552 с.
5. Die traditionelle Küche Schleswig-Holsteins [Електронний Ресурс]: Quelle: creative commons / www.rezeptewiki.org. – 2015. – Режим доступу: http://www.schleswig-holstein.de/Portal/DE/Portal_node.html.
6. Duden. Das Bedeutungswörterbuch [Електронний Ресурс]: 4. Aufl. – Mannheim, 2010. – [CD-ROM].
7. Duden. Das Herkunftswörterbuch [Електронний Ресурс]: 4. Aufl. – Mannheim, 2007. – [CD-ROM].
8. Kartoffelanbau in Deutschland. Geschichte [Електронний Ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://www.derweg.org/deutschland/geschichte/kartoffel.html>
9. Metzger C. Culinaria Deutschland. Deutsche Spezialitäten / Christine Metzger. – Potsdam, 2013 – 467 S.
10. Müller K. Kleine Geschichte des Essens und Trinkens. Vom offenen Feuer zur Haute Cuisine / Klaus Müller. – München : C. H. Beck Verlag, 2009 – 175 S.
11. Peter P. Kulturgeschichte der deutschen Küche / Peter Peter. – München: C. H. Beck Verlag, 2008 – 255 S.
12. Röhrich I. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten/I. Röhrich. – in 5 Bänden. – Herder. Freiburg. Basel. Wien, 1995. – 1910 S. http://www.schleswig-holstein.de/Portal/DE/LandLeute/Menschen/TypischSchleswigHolstein/DietraditionelleKuecheSchleswigHolsteins/DietraditionelleKuecheSchleswigHolsteins_node.html

УДК 81'373.611'362

Н. Є. Леміш,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НОМІНАЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ КАУЗАЛЬНИХ ДОМІНАНТ У НІДЕРЛАНДСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Статтю присвячено вивченню номінацій на позначення каузальних домінант у віддалено- та близькосторідних мовах в етимологічному аспекті. У нідерландській мові етимологічний аналіз здійснено для таких лексем, як: *tegetoetkoming, doel, gevolg*; в українській: *підстава, умова, допуст / поступка, мета / ціль, висновок, наслідок, засіб*; у російській: *основание, условие, уступка, цель, вывод, следствие, средство*. Основним здобутком пропонува-